

گیاه مردم نگاری کمی گیاهان چوبی دارویی در منطقه هرابلوط شهرستان نورآباد ممسنی، استان فارس

Quantitative ethnobotany of medicinal woody plants in Harabalout area, Nourabad Mamasani city, Fars Province

مهدی پورهایمی^{۱*}، پرینسا پناهی^۲

۱. دانشیار، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران. (نگارنده مسئول)
۲. دانشیار، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۵/۲۸ تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۸/۲۰ - شناسانه برنمود رقمی: 10.22092/mpt.2020.351558.1068

چکیده

پورهایمی، م.، پناهی، پ.، گیاه مردم نگاری کمی گیاهان چوبی دارویی در منطقه هرابلوط شهرستان نورآباد ممسنی، استان فارس
نشریه علمی ترویجی فناوری گیاهان دارویی ایران، دوره ۳- شماره ۱- پیاوند ۴ تابستان ۱۳۹۹ صفحه: ۶۲-۷۳

گیاه مردم‌نگاری کمی گیاهان دارویی یکی از مهم‌ترین شاخه‌های دانش‌های سنتی است که به کشف و تحلیل کمی روابط انسان با گیاهان دارویی می‌پردازد. از آنجایی که جنگل‌های زاگرس مهد جوامع محلی متنوعی هستند که ارتباط دیرینه‌ای با جنگل دارند، در این پژوهش، ارتباط سنتی جوامع محلی سامان عرفی هرابلوط شهرستان نورآباد ممسنی استان فارس با گونه‌های چوبی (درختی، درختچه‌ای و بوته‌ای) جنگلی مطالعه شد. برای این منظور، روش نمونه‌گیری گلوله برفی، استفاده از مطلعان کلیدی و انتخاب هدفمند با ترکیبی از روش‌های مصاحبه، مشاهده مستقیم و مشاهده مشارکتی به کار برده شد. داده‌ها پس از طبقه‌بندی با استفاده از شاخص‌های کمی اهمیت نسبی (*RI*) و اهمیت فرهنگی (*CI*) تحلیل شدند. براساس نتایج، ۱۲ گونه چوبی (هفت گونه درختی، سه گونه درختچه‌ای و دو گونه بوته‌ای) در منطقه شناسایی شد. در کل، مقادیر شاخص‌های فوق برای گونه‌های درختی بیشتر از سایر فرم‌های رویشی بود. بیشترین اندازه شاخص اهمیت نسبی (۱) و اهمیت فرهنگی (۵/۹۲) متعلق به بلوط ایرانی (*Quercus brantii*Lindl.) و کمترین آنها به ترتیب با مقادیر ۰/۳۱ و ۰/۴۸ متعلق به کلپوره (*Teucrium polium*L.) بود. نتایج این پژوهش علاوه بر تأیید غنای دانش بومی مرتبط با گیاهان دارویی چوبی در منطقه مورد مطالعه، بر سودمندی شاخص‌های کمی در مطالعات گیاه مردم‌نگاری تأکید داشت.

واژه‌های کلیدی: جنگل‌های زاگرس، دانش سنتی، شاخص اهمیت نسبی، شاخص اهمیت فرهنگی

آدرس پست الکترونیکی نگارنده مسئول: pourhashemi@rifr-ac.ir

مقدمه:

داشتند (Silva et al., 2006; Garibay-Orijel et al., 2007; Tardío and Pardo-de-Santayana, 2008)، سعی کردند این روابط را بسط داده و شاخص های جدیدی ابداع کنند، به طوری که بتوان برای مقایسه دانش های سنتی که منحصر به فرد و خاص ناحیه مشخصی هستند، زبان مشترکی پیدا کرد.

پیشینه مطالعات گیاه مردم نگاری کمی در خارج کشور به نسبت طولانی است و امروزه این نوع پژوهش ها در کشورهای مختلف جایگاه ویژه ای دارند. به عنوان نمونه، می توان به این نوع پژوهش ها در کشورهای آمریکای لاتین (Reyes García et al., 2006)، اسپانیا (Tardío and Pardo-de-Santayana, 2008) و پاکستان (Shaheen et al., 2017) اشاره کرد. متأسفانه سهم پژوهش های مشابه در داخل کشور ناچیز بوده و پیشینه چندانی نیز ندارد. از جمله مهم ترین پژوهش های داخلی می توان به گیاه مردم نگاری کمی گیاهان دارویی در شهرستان فاروج استان خراسان شمالی (Eslami Farouji and Khodayari, 2016)، قبایل بلوچی منطقه تفتان (Maleki and Akhiani, 2018) و دهستان چوپانان شهرستان نائین (Tabatabaei et al., 2019) اشاره کرد که در هر یک سعی شده با شاخص های کمی، ارزش گیاهان دارویی منطقه مورد مطالعه مشخص شود.

ایران جایگاه زیست اقوام، طایفه ها و جوامع مختلفی است که هر یک بسته به آداب، سنتها و فرهنگ خود نوعی رابطه با گیاهان منطقه خود را شکل داده اند. در این بین، حوزه رویشی زاگرس به دلیل وجود بیش از ۵/۵ میلیون هکتار

زندگی بشر از بدو خلقت با گیاهان عجین بوده است. این ارتباط به طور عمده برای رفع نیازمندی های انسان شکل گرفته است که مهمترین آنها نیازهای غذایی و درمانی بوده است. احتیاج انسان به گیاه باعث شده که در طول تکامل بشر، نوعی دانش بومی مرتبط با گیاهان شکل گیرد که شناسایی این دانش به گیاه مردم نگاری معروف است. دانش های بومی مرتبط با گیاهان دارویی بسته به مکان و زمان فراز و نشیب های زیادی داشته اند. آنچه بدیهی است در مناطقی که جوامع محلی در مدیریت سرزمین نقش پررنگی دارند، این دانش غنی تر است. نکته قابل توجه اینکه شهرنشینی و عدم توجه نسل جوان به یادگیری دانش های سنتی باعث شده که این دانش ها به مرور زمان کمرنگ شده و حتی در برخی مناطق سهم قابل توجهی از آنها به بوته فراموشی سپرده شوند. بنابراین، مطالعه این دانش ها و ثبت آنها بسیار حائز اهمیت است (Heinrich, 2000; Farhadi, 2015) که در پژوهش پیش رو هدف اصلی است.

گیاه مردم نگاری کمی^۱ دانشی است که اولین بار توسط Prance و همکاران (۱۹۸۷) مطرح شد. در این دانش سعی بر این است که روابط انسان با گیاه کمی شده و تحلیل شود تا با محاسبه شاخص های خاص این روابط بهتر شناسانده شده و ارزش گذاری شوند. از سال ۱۹۸۷ به بعد این دانش گسترده تر شد و هر یک از پژوهشگرانی که در این حوزه فعالیت

1- Quantitative ethnobotany

از دیدگاه جوامع محلی دارند؟

مواد و روش ها

سامان عرفی مورد مطالعه در این پژوهش، سامان هرابلوط با مساحت حدود ۱۰۰۰ هکتار در بخش ماهور میلانی شهرستان نورآباد ممسنی واقع در غرب استان فارس بود. شهرستان نورآباد ممسنی دارای ۲۱۰۰۰ هکتار پوشش جنگلی است و حدود ۶۰۰ روستا دارد که عمده روستاها در مناطق جنگلی شهرستان متمرکز شده اند. جمعیت این شهرستان در سال ۱۳۹۵ حدود ۱۱۷۰۰۰ نفر بوده که از این مقدار حدود ۲۴۰۰۰ نفر را عشایر لر و ترک تشکیل می دهند (Anonymous, 2016). متوسط بارندگی شهرستان نورآباد ۵۵۰ میلی متر و میانگین درجه حرارت سالانه آن ۲۱ درجه سانتیگراد است. ارتفاع از سطح دریا در سامان عرفی هرابلوط بین ۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰ متر نوسان داشته و اقلیم آن گرم و خشک است (Pourhashemi et al., 2020).

جامعه انسانی مورد مطالعه در این پژوهش، ساکنین روستاهای سامان عرفی هرابلوط بودند. در داخل سامان هرابلوط روستایی وجود ندارد و بیشتر به صورت عشایری استفاده می شود، بدین صورت که تعدادی از دامداران در فصل کوچ که فاقد مراتع ییلاقی هستند، به طور عمده در کنار روستاهایی که خارج از سامان هستند و در مزارع داخل و خارج از سامان به صورت نیمه ثابت حضور دارند، اما در حاشیه سامان دو روستای مرغ و تلخاب به ترتیب با جمعیتی معادل ۳۵۰ و ۵۵ نفر واقع شده اند که از این سامان استفاده می کنند. برای بررسی دانش سنتی مرتبط با ارزش های دارویی گیاهان چوبی و علفی،

جنگل (Jazirehi and Ebrahimi Rostaghi, 2013; Sagheb Talebi et al., 2014)، تعدد قابل توجه اقوام و همچنین وجود عشایر اصلی کشور جایگاه ویژه ای دارد. بلندی های زاگرس از دوران تمدن کاسی ها دارای دانش های سنتی گسترده ای بوده اند. به همین دلیل، برخی پژوهشگران زاگرس را دروازه آسیا نامیده اند (Papzan and Hamzehei, 2006). جنگل های زاگرس علاوه بر دارا بودن جنس غالب بلوط، دارای گونه های چوبی (درخت، درختچه و بوته) مختلفی هستند که از دیرباز توسط جوامع محلی با اهداف مختلف مورد بهره برداری بوده اند (Sagheb Talebi et al., 2014). به عبارت دیگر، زندگی جنگل نشینان زاگرس با گونه های چوبی این جنگل ها عجین شده و بسته به منطقه مورد مطالعه، دانش های سنتی خاصی در این ارتباط وجود دارد. نظر به اهمیت شناسایی و ثبت این دانش و با توجه به کمبود اطلاعات در این زمینه در داخل کشور، در این پژوهش تلاش شد دانش های سنتی مرتبط با گیاهان چوبی در بخشی از جنگل های زاگرس جنوبی با استفاده از شاخص های کمی تحلیل شوند. فرض پژوهش بر این نکته استوار است که دانش سنتی غنی در جوامع محلی زاگرس در ارتباط با گونه های چوبی جنگلی وجود دارد. در نتیجه، این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این پرسش ها است: (۱) چه گونه های چوبی با خواص دارویی در منطقه مورد مطالعه وجود دارند؟ (۲) شیوه مصرف سنتی گونه های شناسایی شده چیست؟ و (۳) با استناد به نتایج شاخص های کمی گیاه مردم نگاری، کدام گونه ها بیشترین ارزش دارویی را

بعدی باشند. اطلاع رسانی منتخب در واقع افراد علاقمند، افراد مطلع و افراد مسن بودند. در مجموع، ۴۱ مصاحبه‌شونده (اطلاع‌رسان) با بازه سنی ۲۸ تا ۸۶ سال و میانگین ۶۵ سال در این پژوهش مشارکت داشتند که ۳۰ نفر مرد و ۱۱ نفر زن بودند. اطلاعات مصاحبه‌ها از طریق یادداشت برداری‌های مختصر در عرصه ثبت می‌شد و همان روز یا روز بعد اطلاعات پاک نویس و مفصل تر نگارش می‌شد. در حین پاک‌نویس کردن، برخی نواقص اطلاعات مشخص می‌شد که یادداشت می‌شدند تا دوباره مورد پرسش قرار گیرند. همچنین، برخی پرسش‌های جدید نیز پیش می‌آمد که یادداشت می‌شدند تا تشکیل‌دهنده پرسش‌های مصاحبه‌های نیمه ساختار یافته بعدی باشند. قابل ذکر است که به منظور اعتبار بخشیدن به اطلاعات به دست آمده، علاوه بر اینکه اطلاعات چندین بار توسط اطلاع‌رسانان مختلف بیان می‌شد، در برخی موارد اطلاعات به دست آمده از مصاحبه‌ها با اطلاع‌رسانان درمیان گذاشته می‌شد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

داده‌های پژوهش پس از طبقه‌بندی برحسب نوع استفاده، با استفاده از الگوهای آمار توصیفی شامل شاخص‌های اهمیت نسبی^۵ و اهمیت فرهنگی^۶ تحلیل شدند. شاخص اهمیت نسبی (RI) بیانگر اهمیت گونه‌های مورد مطالعه است و اندازه آن بین صفر تا یک متغیر است. مقدار این شاخص با استفاده از رابطه ۱ به دست می‌آید (Pardo-de-Santayana, 2003).

نمونه‌گیری گلوله‌برفی^۲، استفاده از مطلعان کلید^۳ و انتخاب هدفمند^۴ (Tabibi, 2016) در بازه زمانی زمستان ۱۳۹۷ تا بهار ۱۳۹۹ به کار برده شد و سعی شد از ترکیبی از روش‌های مصاحبه، مشاهده مستقیم و مشاهده مشارکتی استفاده شود. مصاحبه‌های اولیه به صورت ساختار نیافته و با تعداد کمی از اطلاع‌رسانان (۴ نفر) به صورت انفرادی انجام شد و از آنها اطلاعات کلی و اولیه‌ای درمورد موضوع پژوهش و افراد مطلع کلیدی به دست آمد. همچنین، از ایشان خواسته شد تا مهم‌ترین اطلاع‌رسانی را که می‌توانند به فرآیند پژوهش کمک کنند، معرفی نمایند. افراد معرفی شده جدید به نوبه خود نمونه‌های بعدی را شامل می‌شدند و البته به همین شکل از آن‌ها نیز خواسته می‌شود تا اطلاع‌رسانان جدید و مؤثری را برای ادامه پژوهش معرفی کنند. به همین صورت و مشابه یک گلوله برف که دیگر برف‌ها را هنگام حرکت روی خود جمع می‌کند، در فرآیند پژوهش به افراد نمونه‌گیری شده اضافه شد. این کار تا زمانی که اطلاعات پژوهشگران به حد سیرایی برسد و درک کنند دیگر اطلاعاتی در مسئله پژوهش باقی نمانده که برای آن‌ها کاربردی باشد، ادامه می‌یابد (Sanjabi, 2011). در روند انجام مصاحبه‌ها نیز پس از مصاحبه‌های ساختار نیافته اولیه، جوانب مختلف دانش سنتی روستاییان درمورد گیاهان چوبی مشخص شد و از این طریق پرسش‌های پژوهش به شکل مشخص‌تری طراحی شد تا تشکیل‌دهنده مصاحبه‌های نیمه ساختار یافته

2-Snowball sampling

3-Key informants

4-Purposively selective

5-Relative Importance Index/RI

6-Cultural Importance Index /CI

$$RIS = \frac{RFCs(max) + RNUs(max)}{2} \quad (1)$$

که در آن: $RFC_{s(max)}$ اندازه فراوانی نقل قول نسبت به بیشینه مقدار کل گونه‌ها و $RNU_{s(max)}$ اندازه طبقات استفاده نسبت به بیشینه مقدار آن است.

شاخص اهمیت فرهنگی (CI) نیز بیانگر توزیع استفاده (تعداد اطلاع‌رسانان) برای هر گونه و همچنین استفاده‌های مختلف از گیاهان است و از مجموع تعداد افرادی که به استفاده از گونه‌ها اشاره کرده‌اند، تقسیم بر تعداد کل اطلاع‌رسانان به دست می‌آید (رابطه ۲؛ Tardío and Pardo-de-Santayana, 2008). هرچه اندازه این شاخص برای یک گونه بیشتر باشد، نشان‌دهنده قوت اطلاعات فرهنگی در مورد آن گونه در منطقه مورد مطالعه است.

$$CI = \frac{\sum_{u=1}^{NC} \sum_{i=1}^{UN} UR_{ui}}{N} \quad (2)$$

که در آن: u طبقه مورد استفاده، NC تعداد کل طبقه‌های مختلف مورد استفاده از هر گونه ($UR, U1, U2, \dots, UNC$)، i تعداد اطلاع‌رسان، UN تعداد کل گزارش استفاده برای هر گونه (در این پژوهش به نام نقل قول ذکر شد) و N تعداد کل اطلاع‌رسانان است. کلیه محاسبات در محیط نرم افزار Excel انجام شد.

نتایج و بحث

در مجموع، ۱۲ گونه چوبی با خواص مختلف در منطقه مورد مطالعه شناسایی شد که مشخصات آنها به همراه مصارف محلی و شیوه مصرف آنها در جدول ۱ ذکر شده است. خانواده Rosaceae با ۵ گونه (۴۲٪) بیشترین سهم را داشتند و پس از آن خانواده Anacardiaceae با دو گونه در رتبه بعدی قرار

داشتند. همچنین، از ۱۲ گونه شناسایی شده، ۷ گونه (۵۸ درصد) درختی، ۳ گونه درختچه‌ای و دو گونه بوته‌ای بودند. در پژوهشی مشابه در جنگل‌های زاگرس شهرستان ایذه از ۱۶ گونه مطالعه شده، بیشترین سهم (۳۷/۵٪) مربوط به فرم رویشی درختی بود (Razavi, 2015). در حوزه مردانقم چای جنگل‌های ارسباران نیز ۲۳ گونه چوبی دارویی شناسایی شد که بیشترین آنها به ترتیب متعلق به خانواده‌های Rosaceae و Caprifoliaceae بود (Zolfeghari et al., 2012). همچنین، در حوزه چنذاب شهرستان اردبیل، دانش سنتی مرتبط با گیاهان دارویی در ۲۰ گونه گیاهی دارویی بررسی شد که ۴ گونه آن بوته‌ای بودند و بیشترین فراوانی آنها مربوط به خانواده Fabaceae بود (Dadjouand Hasanzadeh, 2016). در پژوهش دیگری نیز در اکوسیستم خرابه سنجی ارومیه، دانش سنتی ۷ گونه چوبی (Bahrami and Kamali, 2013) بررسی شد که بیشترین فراوانی آنها مربوط به خانواده Fabaceae بود. آنچه که مشخص است در مناطق جنگلی زاگرس سهم خانواده Rosaceae قابل توجه است، اما در اکوسیستم‌های مرتعی خانواده‌های گیاهی دیگر از قبیل Fabaceae نقش پررنگی دارند. لازم به ذکر است که خانواده Rosaceae در فلور ایران با ۸ درصد سهم، رتبه سوم را دارند (Asadi, 2019).

جدول ۱- مشخصات گیاهان دارویی متعلقه مورد مطالعه

ردیف	نام علمی	نام فارسی	خانواده	فرد رویشی	خاصیت دارویی*	نوع کاربرد	شیوه مصرف سنتی
۱	<i>Pistacia atlantica</i> Desf.	بینه	Anacardiaceae	درخت	درمان کم‌خونی، سردرد، درده مفاصل و کمر، پیشگیری از نرومی استخوان	خوراکی	بادر پس از جمع‌آوری به صورت تنقالت مصرف می‌شود. همچنین، بازرهای رسیده پس از خشک کردن و سپس آسیاب کردن، به عنوان چاشنی در انواع غلایها نظیر خورش‌ها استفاده می‌شوند.
۲	<i>Pistacia khinjuk</i> Stocks	خنجوک	Anacardiaceae	درخت	ضد چربی خون، برطرف کننده قند خون، تقویت استخوان، صاف کردن سینه، کلوردرد، تقویت‌کننده حافظه، ضد ورم و التهاب	دارویی، خوراکی	بادر پس از جمع‌آوری به صورت تنقالت مصرف خوراکی دارد. گاهی بذر را خشک کرده و بعداً استفاده می‌کنند.
۳	<i>Quercus brantii</i> Lindl.	بلوط ایرانی	Fagaceae	درخت	درمان زخم معده و گوارشی، ضد التهاب، تقویت مو	دارویی، خوراکی	با استفاده از بذر تازه، نوعی نان محلی به نام کلاک طبخ می‌شود. برای این منظور، ابتدا پوست بذر تازه بلوط را کنده و خشک می‌کنند. پس از چند روز پوست داخلی روی بذر (چفت) را با ابزار تیزی با نام محلی بزدر آسیاب می‌کنند. سپس، بذر را کوبیده و با آسیاب سنگی با نام محلی بزدر آسیاب می‌کنند. سپس، در یک کیسه نخی ریخته و در یک سبد پافته شده از چوب بادام قرار داده (گیره) و یک تا دو روز در مسیر آب جاری قرار می‌دهند تا تالشی (تانن) آن گرفته شود. پس از آن خشک کرده تا کلاک خشک به دست بیاید. از چفت بلوط نیز درمان زخم معده و بیماری‌های گوارشی استفاده می‌شود.
۴	<i>Tenctium polium</i> L.	کلپوزه	Lamiaceae	بوته	درمان سوزشگی	دارویی، مالیدنی	سرشاخه گل دار گیاه را پس از جمع‌آوری سوزانده و دود آن را برای جلوگیری از عفونت، زیر محل سوزشگی قرار می‌دهند. سرشاخه گل دار پس از خشک کردن، پودر شده، سپس آنرا با ماست مخلوط کرده و در محل سوزشگی می‌مالند.
۵	<i>Pternacurtica</i> L.	انجیر	Moraceae	درخت	درمان التهاب مجاری تنفسی و کلیه، رفع یبوست	دارویی، خوراکی	میوه رسیده پس از جمع‌آوری، خشک شده، سپس یک شب در آب ولرم خیس کرده و میل می‌کنند. همچنین، میوه خشک را جوشانده و مصرف می‌کنند. گاهی نیز میوه خشک‌شده را می‌کوبند و پس از ساییدن در لیوان آب ریخته و استفاده می‌کنند.
۶	<i>Myrtuscommunis</i> L.	مورد	Myrtaceae	درختچه	قند خون، چربی خون، سرماخوردگی، عفونت بدن، پادرد، جلوگیری از	دارویی، خوراکی و مالیدنی	بادر رسیده مورد پس از رسیدن جمع‌آوری شده و پس از کوبیدن مصرف می‌شود. برگ گیاه پس از خشک کردن، پودر کردن، با آب ترکیب شده و به صورت خمیر درآورده و برای درمان پادرد، کف پا گذاشته و با پارچه می‌بندند. برای درمان عفونت بدن، بذر

ردیف	نام علمی	نام فارسی	خانواده	فرم رویشی	خاصیت دارویی*	نوع کاربرد	شویه مصرف سنتی
					ریزش مو و کمک به تقویت مو		مورد را خورد کرده و با گیاهان دیگر مخلوط کرده و اول صبح ناشتا با یک لیوان آب مصرف می‌شود. برای درمان سرما خوردگی، برگ های مورد را همراه با گیاهان دیگری مانند بومادران پخته و می‌خورند. همچنین، برای جلوگیری از ریزش مو و تقویت مو، برگ های پودر شده مورد را همراه با جنا مخلوط کرده و شب ها روی مو گذاشته و تا صبح روی سر باقی می‌ماند. سپس می‌شویند.
۷	<i>Amygdalus communis</i> L.	بادام	Rosaceae	درخت	ضدسرطان، کلیه درد، ضدهقونی کننده پوست، تنگی نفس، سردرد	خوراکی	میوه بادام در فصل بهار به صورت تازه و نارس (چقاله بادام) و در فصل پاییز به صورت رسیده مصرف خوراکی دارد.
۸	<i>Amygdalus scoparia</i> Spach	بادامک	Rosaceae	درختچه	ضاد درد، سنگ شکن کلیه، ضد انعقاد خون	دارویی	صمغ تراوش شده از ساقه گیاه به صورت تازه و دم کرده استفاده می‌شود. برگ های گیاه نیز به صورت دم نوش استفاده می‌شود.
۹	<i>Crataegus pontica</i> C. Koch	زالزالک	Rosaceae	درخت	برطرف کننده زردی نوزاد، خون ساز، پاکسازی کبد، برطرف کردن حرارت کبد	خوراکی	میوه گیاه به صورت خام (خوراکی) استفاده می‌شود.
۱۰	<i>Pyrus glabra</i> Boiss.	انجورچک	Rosaceae	درخت	ادرار آور، رفع خلط سینه، رفع عفونت بدن، آرامش اعصاب	دارویی، خوراکی	میوه انجورچک طعم خاصی دارد. گاهی به صورت خام ولی بیشتر به صورت پخته برای تهیه مرباهای خانگی استفاده می‌شود. همچنین، گوشت میوه را از دانه جدا کرده و خشک می‌کنند. سپس دانه ها را به صورت خام یا بوداده مصرف می‌کنند که بسیار خوشمزه هستند.
۱۱	<i>Rubus orientalis</i> (Focke) Hausskn.	تمشک	Rosaceae	بوته	خون ساز، بازکننده عروق، کاهش چربی خون	خوراکی	میوه گیاه به صورت خام مصرف خوراکی داشته و در تهیه مربا نیز استفاده می‌شود. از ساقه جوان گیاه نیز به صورت تازه استفاده می‌شود.
۱۲	<i>Daphne mucronata</i> Royle	دافنه	Thymelaeaceae	درختچه	ترومیم زخم های پوستی، درمان آگزما و ناراحتی های پوستی	دارویی	این گیاه سمی است، ولی برگ ها و میوه گیاه را جمع کرده و خشک می‌کنند. سپس آنها را ساییده و پودر می‌کنند و پس از مخلوط کردن با عسل روی زخم های پوستی می‌گذارند تا التهاب آن کاهش پیدا کند.

*خواص دارویی از منابع Zargari (۲۰۱۴) و Mozaffarian (۲۰۱۵) استخراج شده‌اند.

فرهنگی برای ۱۲ گونه مورد مطالعه در شکل ۲ ارائه شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، گونه بلوط ایرانی بیشترین اندازه را داشته و بنابراین از ارزش و اهمیت زیادی در بین جوامع محلی مورد مطالعه برخوردار است. با توجه به اینکه بلوط جنس غالب جنگل‌های زاگرس است (Jazirehi and Ebrahimi Rostaghi,

براساس اطلاعات جمع‌آوری شده از اطلاع‌رسانان، ۹ طبقه استفاده در مورد گونه‌های شناسایی شده تفکیک شدند که تعداد گزارش استفاده‌ها و سهم آنها در جدول ۲ ذکر شده است. نمونه‌هایی از موارد مصرف نیز در شکل ۱ ارائه شده است. اندازه شاخص‌های اهمیت نسبی و اهمیت

جدول ۲- تعداد گزارش استفاده‌ها^۱ و سهم (درصد) آنها در مورد گونه‌های چوبی منطقه مورد مطالعه

طبقه	تعداد UR	درصد
دارویی	۲۷۵	۲۵
خوراک برای انسان	۳۳۲	۳۱
خوراک برای دام	۱۰۳	۹/۵
فن آوری و صنعت	۸۳	۸
چوب سوخت	۱۱۷	۱۱
ابزارآلات و صنایع دستی	۷۲	۷
تهیه زغال	۵۴	۵
سمی	۵	۰/۵
سایر*	۳۳	۳
مجموع	۱۰۷۴	۱۰۰

* گونه‌هایی که برای مصارفی مانند پرچین، حصار و سایبان کاربرد دارند.

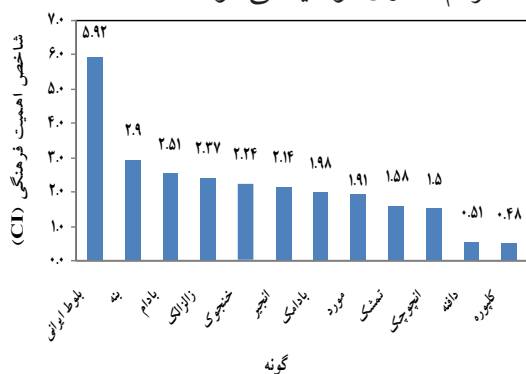

شکل ۱- استفاده‌های مختلف از گونه‌های چوبی در منطقه مورد مطالعه (از چپ به راست: استفاده از سرشاخه‌های

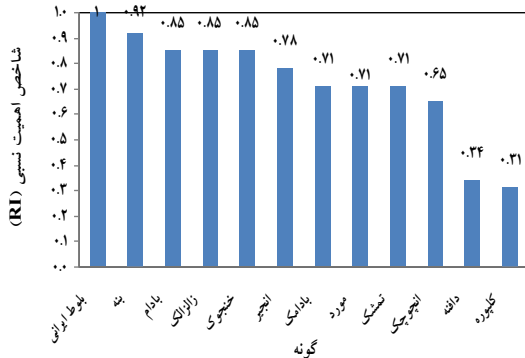
بلوط برای سوخت، میوه بنه، بذر بلوط و ساخت دسته تبر با چوب بادام)

یافته های ترویجی

نتایج این پژوهش بیانگر اهمیت گونه‌های چوبی جنگلی در فرهنگ جوامع محلی سامان عرفی هرابلوط بود. به عبارت دیگر، بیانگر وابستگی معیشتی و ارتباط فرهنگی جنگل‌نشینان به گونه‌های جنگلی بود که با استفاده از شاخص‌های کمی گیاه‌مردم‌نگاری تشریح شد. در نتیجه می‌توان گفت دانش سنتی مرتبط با گیاهان دارویی در منطقه مورد مطالعه به‌طور قابل توجهی غنی بود. البته، هرچه گونه‌ها کمتر شناخته شده‌تر بودند، این دانش نیز به‌طور محسوسی دچار ضعف می‌شد. افزون بر این، عمده آگاهان دانش سنتی گیاهان دارویی افراد مسن بودند که یا خود از انتقال دانش سنتی شان به جوان‌ترها نگرانند و یا جوان‌ترها تمایل چندانی به یادگیری این دانش ندارند. در نتیجه، خطر نابودی یا تضعیف این دانش احساس می‌شود که باید به آن توجه کرد. در مجموع، ترویج این دانش، تطبیق و بهینه‌سازی آن با دانش علمی و تکرار این پژوهش در مناطق مختلف کشور می‌تواند به شناسایی کامل‌تر و جامع‌تر آن کمک شایانی نماید و برای این منظور، استفاده از شاخص‌های کمی گیاه‌مردم‌نگاری توصیه می‌شود.

جنگل‌نشینان زاگرس با این درختان در طی قرن‌های متمادی عجین شده است، این نتیجه دور از انتظار نبود. استفاده‌های متنوع از سرشاخه‌های برگ دار، میوه، بذر و چوب این درخت برای مصارف مختلف خوراکی، دارویی، سوخت، تهیه زغال، ابزارآلات سنتی و تغذیه دام باعث شده است که این گونه‌ها چنین جایگاهی را داشته باشند. پس از بلوط، گونه‌های بنه، خنجوک و بادام رتبه‌های بعدی را به خود اختصاص دادند که نشان از اهمیت این گونه‌ها نیز دارد. بنه نیز از عناصر اصلی درختی جنگل‌های زاگرس است که تنوع مصرفی به ویژه از نظر خوراکی، دارویی و تهیه سقز دارد. در مطالعات مشابهی در مناطق دیگر کشور همانند قبایل بلوچی منطقه تفتان (Maleki and Akhani, 2018) یا دهستان چوپانان شهرستان نائین (Tabatabaei et al., 2019) و همچنین کشورهای مانند اسپانیا (Tardío and Pardo-de-Santayana, 2008) و پاکستان (Shaheen et al., 2017) نیز شاخص‌های کمی گیاه‌مردم‌نگاری محاسبه شده‌اند که با توجه به تفاوت در نوع گیاهان و غنای دانش‌های سنتی مناطق مورد مطالعه، نتایج متفاوت به ده است.

شکل ۲- اندازه شاخص‌های اهمیت نسبی و اهمیت فرهنگی برای گونه‌های چوبی مورد مطالعه

References:

- Anonymous, 2016. Results of the general population and housing census in 2016. Statistical Centre of Iran.
- Asadi, M., 2019. Flora of Iran. *Iran Nature*, 4(2): 29-41.
- Bahrami, B. and Kamali, P., 2013. Introduction of medicinal plants of mountainous rangelands in Northwest Iran with emphasis on indigenous knowledge and traditional (Case study: The Kharabesanji rangelands ecosystem of Urmia). *Natural Ecosystems of Iran*, 3(2):59-69.
- Dadjou, F. and Hasanzadeh, E., 2016. Introducing of flora, life form, geographical distribution and medicinal properties of medicinal plants in Chanzab watershed basin of Ardabil province. First National Conference on Aromatic Medicinal Plants, Gonbad-e Kavus, 20 April: 8p.
- EslamiFarouji, A. and Khodayari, H., 2016. Ethnomedicinal plants of Farouj district, North Khorasan province, Iran. *Journal of Herbal Drugs*, 7(1): 21-36.
- Farhadi, M., 2015. Ethnography of traditional knowledge and technologies; daily bread of Iranian ethnographer. *Journal of Indigenous Knowledge*, 1(2): 1-49.
- Garibay-Orijel, R., Caballero, J., Estrada-Torres, A. and Cifuentes, J., 2007. Understanding cultural significance, the edible mushrooms case. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 3: 4.
- Heinrich, M., 2000. Ethnobotany and its role in drug development. *Phytotherapy Research*, 14: 479-488.
- Jazirehi, M.H. and Ebrahimi Rostaghi, M., 2013. *Silviculture in Zagros*. University of Tehran Press, Tehran, 600p.
- Maleki, T. and Akhiani, H., 2018. Ethnobotanical and ethnomedicinal studies in Baluchi tribes: A case study in Mt. Taftan, southeastern Iran. *Journal of Ethnopharmacology*. 217:163-77.
- Mozaffarian, V., 2015. *Identification of Medicinal and Aromatic Plants of Iran*. 2th Edition, Farhang Mo'aser Publication, 1350 p.
- Papzan, A. and Hamzehei, F., 2006. *An Introduction to Indigenous Knowledge and Oral Culture Research in Western Iran*. University of Razi, Kermanshah, 208 p.
- Pardo-de-Santayana, M., 2003. *Las plantas en la cultura tradicional de la*

- antiguaMerindad de Campoo. Ph.D. dissertation, Departamento de Biología, Facultad de Ciencias, Universidad Autónoma de Madrid, Spain.
- Pourhashemi, M., Bordbar, S.K., Panahi, P., Ahmadi, Sh., Masoudi Jam, A., Mohebi, M.H., Rashidi, F. and Zarafshar, M., 2020. Identifying and recording the knowledge and technologies of indigenous communities in Zagros forests, Fars province. Final Report of Research Project, Research Institute of Forests and Rangelands, Tehran, 83 p.
 - Prance, G.T., Balee, W., Boom, B.M. and Carneiro, R.L., 1987. Quantitative ethnobotany and the case for conservation in Amazonia. *Conservation Biology*, 1(4): 296-310.
 - Razavi, M., 2015. Indigenous knowledge of using wild plants in the Northeast Khuzestan province (Case study: Izeh). *Journal of Indigenous Knowledge*, 2(3): 108-146.
 - ReyesGarcía, V., Huanca, T., Vadez, V., Leonard, W. and Wilkie, V., 2006. Cultural, practical, and economic value of wild plants: A quantitative study in the Bolivian Amazon. *Economic Botany*, 60(1): 62-74.
 - SaghebTalebi, Kh., Sajedi, T. and Pourhashemi, M., 2014. *Forests of Iran: a Treasure from the Past, a Hope for the Future*. Springer, 152p.
 - Sanjabi, A. 2011. *Methodology of Political Science and International Relations Using SPSS Software*. Qoms Publications, 510 p.
 - Shaheen, H., Qureshi, R., Qaseem, M.F., Amjad, M.Sh. and Bruschi, P., 2017. The cultural importance of indices: A comparative analysis based on the useful wild plants of NoorpurThal Punjab, Pakistan. *European Journal of Integrative Medicine*, 12: 27-34.
 - Silva, V.A., Andrade, L.H.C. and Albuquerque, U.P., 2006. Revising the cultural significance index: The case of the Fulni-ô in Northeastern Brazil. *Field Methods*, 18(1): 98-108.
 - Tabatabaei, S.M., AvatefiHemmat, M., Jalali, S.G. and Amin, G., 2019. Traditional knowledge of the use of wild medicinal plants in Chupanan rural district, north of Naein county. *Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine*, 10(2): 157-184.
 - Tabibi, H., 2016. *The Principles of Sociology and Anthropology of Tribes and Nomads*. 9th Edition, University of Tehran, 430 p.
 - Tardío, J. and Pardo-de-Santayana, M., 2008. Cultural importance indices: a comparative analysis based on the useful wild plants of Southern Cantabria

- (Northern Spain). *Economic Botany*, 62(1): 24 -39.
- Zargari, A. 2014. *Medicinal Plants (5 Vols.)*. 8th Edition, University of Tehran Press, 4272 p.
 - Zolfeghari, E., Adeli, E., Mozafarian, V., Babaiy, S. and Habibi Bibalan, Gh., 2012. Identification of Arasbaran medicinal plants and ethnobotanical study of rural people knowledge (Case study: Arasbaran forest, Mardanaghom watershed). *Iranian Journal of Medicinal and Aromatic Plants*, 28(3): 534-550

Quantitative ethnobotany of medicinal woody plants in Harabalout area, Nourabad Mamasani city, Fars Province

Mehdi Pourhashemi^{1*}, Parisa Panahi ²

1. Associate Prof., Research Institute of Forests and Rangelands, Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Tehran, Iran. . (Corresponding author)
2. Associate Prof., Research Institute of Forests and Rangelands, Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Tehran, Iran

Received: August 2020 Accepted: November 2020 - DOI: 10.22092/mpt.2020.351558.1068

Abstract

M. Pourhashemi, P. Panahi. Quantitative ethnobotany of medicinal woody plants in Harabalout area, Nourabad Mamasani city, Fars Province

Iranian Medicinal Plants Technology, Vol 3, No. 1, 2020 5-5: 62-73(in Persian)

Abstract:Quantitative ethnobotany of medicinal plants is one of the most important branches of traditional knowledge that deals with the quantitative discovery and analysis of human relationships with medicinal plants. Since the forests of Zagros are the cradle of various local communities that have a long-standing relationship with the forest, in this study, the traditional relationship between the local communities of the common-law forest area of Harabalout in Nourabad Mamasani city, Fars province with woody species (trees, shrubs and bushes) was studied. The data of this study were collected by snowball sampling method, using key informants and purposively selective. An attempt was made to use a combination of interview methods, direct observation and participatory observation. Data were analyzed using quantitative indicators of Relative Importance Index (RI) and Cultural Importance Index (CI). According to the results, 12 medicinal woody species were identified in the region including 7 trees, 3 shrubs and 2 bushes. In general, the values of the indices were higher for tree species than other forms. The highest index of RI (1) and CI (5.92) were calculated for Brant's oak (*Quercus brantii* Lindl.) and the lowest of them with values of 0.31 and 0.48 belonged to *Teucrium polium* L., respectively. The results of this study, in addition to confirming the richness of traditional knowledge related to woody medicinal plants in the study area, emphasized the usefulness of quantitative indicators in ethnobotany studies.

Keywords: Cultural importance index, relative importance index, traditional knowledge, Zagros forests.

Email address of the corresponding author: pourhashemi@rifr-ac.ir